

POSTĘPOWANIE W OBLICZU SPORÓW MIĘDZY KRZYŻACKIMI PODDANYMI A MAZOWSZANAMI W PIERWSZEJ POŁOWIE XV W. NA PRZYKŁADZIE LISTU W SPRAWIE SOŁTYSOWEJ Z NIDZICY

MICHALINA DUDA

<https://orcid.org/0000-0002-5058-1507>

Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk

Streszczenie: Mazowieccy władcy, księżna Anna i książę Bolesław IV, w liście do wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego Paula von Rusdorf z 1435 r. relacjonują działania podjęte w związku z konfliktem o młyn pomiędzy niewskazanim z imienia Mazowszaninem a sołtysową z Nidzicy. Dzięki temu zyskujemy wgląd w praktykę rozwiązywania sporów na pograniczu mazowiecko-krzyżackim w pierwszej połowie XV w.

Słowa kluczowe: pogranicze, prawo mazowieckie, XV w., zakon krzyżacki, Mazowsze

Procedures in the face of disputes between Teutonic subjects and Mazovians in the first half of the 15th century, as exemplified by a letter concerning the case of the wife of a bailiff from Nidzica

Abstract: In a letter to the Grand Master of the Teutonic Knights Paul von Rusdorf, the rulers of Mazovia, princess Anna and prince Bolesław IV, describe the action with regard to a conflict over a mill between an unnamed resident of Mazovia and the wife of a bailiff of Nidzica. This allows an insight into the practicalities of settling disputes on the borderland between Mazovian and Prussia in the first half of the 15th century.

Keywords: borderland, Mazovian law, 15th century, Teutonic Knights, Mazovia

List księżnej Anny i jej syna księcia Bolesława IV z 22 marca 1435 r.¹ pozwala scharakteryzować specyfikę relacji mazowiecko-krzyżackich w zakresie zażegnywania nieporozumień

1 Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung (dalej: GStA PK, XX. HA), Ordensbriefarchiv (dalej: OBA), nr 6960.

na pograniczu. Jest to respons na pismo wielkiego mistrza Paula von Rusdorf w sprawie szlachetnej sołtysowej z Nidzicy, prawującej się o młyn z niewskazanym z imienia mazowieckim poddanym. Treść listu wskazuje na zaangażowane podmioty, umożliwia wgląd w formy rozwiązywania nadgranicznych sporów, a także narzędzia komunikacji, którymi posługiwano się w obliczu konfliktów. Źródło niewiele natomiast mówi o przedmiocie tego nieporozumienia. Wiadomo, że spierano się o własność młyna, ale niestety, na podstawie treści źródła, samego obiektu nie można zidentyfikować.

Podmiotami zaangażowanymi w rozwiązanie sprawy byli: ze strony krzyżackiej komtur ostródzki Wolfram von Saunsheim² i wielki mistrz zakonu krzyżackiego, z Mazowsza zaś – książęca para oraz tamtejsi sędziowie i urzędnicy. Jak wynika z listu, sołtysowa z Nidzicy, pozostająca w konflikcie z mieszkańcem sąsiedniego władztwa, pierwotnie zwróciła się o pomoc do komtura Ostródy, gdyż zamieszkiwała w granicach zarządzanej przez niego jednostki administracyjnej. Odpowiadało to dobrze utrwalonej praktyce, ponieważ już od końca XIV w. jest potwierdzony aktywny udział komturów z państwa zakonnego w rozwiązywaniu konfliktów na pograniczu mazowiecko-krzyżackim³.

Krzyżacki administrator, zapewne kierując się przywoływaną często we wzajemnych stosunkach zasadą sądu właściwego miejscowo dla oskarżonego⁴, przedłożył sprawę księżnej Annie oraz księciu Bolesławowi IV. Na Mazowszu zamieszkiwał bowiem nieznanym z imienia człowiek, druga strona konfliktu. Miejsce sądu wskazuje, że najpewniej rezydował w ziemi ciechanowskiej. On oraz reprezentujący sołtysową krewni i przyjaciele (*amicis*) mieli stanąć przed rozjemcami. Z powodu absencji sędziów i dygnitarzy mazowieckich sąd odbył się jednak dopiero w kolejnym terminie w Ciechanowie. Tam obie strony przedłożyły skargi i oskarżenia przed poręczonymi przez mazowieckich władców sędziami i urzędnikami. Ci, po wysłuchaniu i zbadaniu praw, odsądziła sołtysową od spornego młyna, nakładając na sprawę klauzulę „wieczystego milczenia”.

Po uzyskaniu niekorzystnego rozstrzygnięcia przed sądem mazowieckim i w obliczu niezrozumienia sprawy, pokrzywdzona sołtysowa szukała pomocy u wielkiego mistrza. Ten zwrócił się do mazowieckich władców. Wtedy już komunikacja odbywała się na poziomie głów państw.

W odpowiedzi na pismo wielkiego mistrza, księżna Anna i książę Bolesław IV zastrzegli, że nie wolno im i nie mogą zmienić wyroku, ponieważ zgodnie z prawem i zwyczajem sądów mazowieckich *res semel iudicata amplius non debeat rejudicari*. Zatem wyrok w sprawie

2 D. Heckmann, *Amtsträger des Deutschen Ordens / Dostojnicy zakonu niemieckiego*, Toruń 2020, s. 413.

3 Por. m.in. *Codex diplomaticus Prussicus*, hg. von J. Voigt, Bd. 4, Königsberg 1853, nr 69; GStA PK, XX. HA, OBA, nr 819; GStA PK, XX. HA, Ordensfolianten (dalej: OF), nr 3, s. 68, 224.

4 Por. m.in. GStA PK, XX. HA, OBA, nr 4958; GStA PK, XX. HA, OF, nr 3, s. 193.

młyna był ostateczny, skoro miał moc rzeczy osądzonej⁵. Jeśli zaś sőtysowa, jak wyjaśniali, przedstawiła wielkiemu mistrzowi, iż sporny młyn uprzednio był jej przysądzony, a później odsądzony, to źle zrozumiała, ponieważ nigdy nie przysądzono jej młyna.

Mazowieccy władcy udzielili zatem wielkiemu mistrzowi klarownej odpowiedzi i rzeczowo uzasadnili swoje stanowisko, powołując się na obowiązujące prawo. Taka argumentacja nie zdarzała się często we wzajemnej korespondencji. Wywodząca się z prawa rzymskiego instytucja *res iudicata* wskazuje na istnienie między stronami stanu powagi rzeczy już osądzonej co do przedmiotu toczącego się między nimi sporu. W ten sposób zapobiega ponownemu wznawianiu spraw już raz rozstrzygniętych⁶. W tym przypadku dodatkowo posłużono się klauzulą *perpetuum silentium*. Miała ona zagwarantować ostateczny charakter rozstrzygnięcia. Strona przegrana była zobowiązana wyrokiem do zachowania „wieczystego milczenia” w sprawie celem uniknięcia jej ponownego wszczęcia. Była to forma ustalenia prawomocności wyroku⁷.

Na koniec należy zaznaczyć, że podobnie jak w omawianym przypadku, korespondencja stanowiła narzędzie komunikacji, którym posługiwano się w wypadku nieporozumień na pograniczu. Drogą wymiany listów zawiadamiano o konfliktach, a także działaniach podejmowanych w celu ich zażegnania.

Podsumowując, w pierwszej połowie XV stulecia w stosunkach krzyżacko-mazowieckich istniała już praktyka rozwiązywania spraw spornych między poddanymi z sąsiednich władztw. Swymi korzeniami sięgała ona końca XIV stulecia. W tego typu kontaktach ze strony zakonu zaangażowani byli lokalni urzędnicy – komturowie. Dopiero w dalszej kolejności poddani szukali pomocy u głowy państwa. Zupełnie inaczej kształtowała się sytuacja na Mazowszu, gdzie panujący byli głównymi podmiotami aktywnie uczestniczącymi w rozwiązywaniu pogranicznych konfliktów. Zaś sędziowie czy lokalni urzędnicy włączali się w sprawy sporne z krzyżackim sąsiadem nierzadko dopiero z książęcego poruczenia. Postępowano zgodnie z zasadą sądu właściwego miejscowo dla pozwanego. W omawianym przypadku spór formalnie zakończono wyrokiem sądu mazowieckiego, a w korespondencji otwarcie i rzeczowo posługiwano się argumentami prawnymi.

5 Por. K. Dunin, *Dawne mazowieckie prawo*, Warszawa 1880, s. 245.

6 Na temat genezy tej instytucji prawnej por.: M. Rogalski, *Rzymskie źródła zasady ne bis in idem*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria prawnicza. Prawo”, t. 22, 2018, s. 115–118.

7 J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski do połowy XV wieku*, Warszawa 1957, s. 358.

Ciechanów, 22 III 1435 r.

Księżna mazowiecka Anna i książę mazowiecki Bolesław [IV] odpowiadają na list wielkiego mistrza zakonu [krzyżackiego] Paula von Rusdorf dotyczący sporu o młyn pomiędzy szlachetną sołtysową z Nidzicy a mieszkańcem [księstwa mazowieckiego]. W tejże sprawie [otrzymali] oni wcześniej pismo komtura ostródzkiego [Wolframa von Saunsheim]. Między stronami została już wymierzona sprawiedliwość w Ciechanowie przez sędziów, dygnitarzy i urzędników [mazowieckich]. W liście wyjaśniają, iż młyn został sołtysowej odsądzony. Zgodnie z prawem i zwyczajem księstwa [wyroku] nie można zmienić, ponieważ sprawę już raz osądzono. Jeśli sołtysowa przedstawiła wielkiemu mistrzowi, iż sporny młyn, uprzednio był jej przysądzony, a później odsądzony, to źle zrozumiała, ponieważ nigdy jej tegoż nie przysądzono. Zatem wielki mistrz nie powinien jej w tym okazywać zaufania.

Oryg.: GStA PK, XX. HA, OBA, nr 6960, pap., znak wodny, łac., wym. 307 × 213 mm, w karcie niewielkie dziury, które nie wpływają na odczyt, in dorso ślad po zamykającej list najpewniej pieczęci herbowej Bolesława IV w czerwonym wosku (wosk przez papier; zob. S.K. Kuczyński, Pieczęcie książąt mazowieckich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 366–368, nr 59), kustodii i papierowych pasków zabezpieczających pieczęć brak, ręką z pierwszej dekady XV w.: Gekomen und gegangen von Osterrod¹ am sontage | Letare [27 III 1435] noch mittage hora I.

Reg.: RHD 1/1, nr 6960.

Uwaga: Źródło wydano przy wykorzystaniu instrukcji wydawniczej Adama Wolffa (Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI w., „Studia Źródłoznawcze”, t. 1, 1957, s. 155–181).

[Adres] ^aVenerabili ac ^bmagnifico viro domino | Paulo de Rusdorff² magistro generali Ordinis | Sancte Marie de Prusia amico nobis | sincere dilecto.

^cVenerabilis ac ^dmagnifice domine ^eamice nobis sincere dilecte! ^fHabuimus scripta vestra nobis | oblata, in quibus scribitis pro honesta scoltetissa de Nidborg³, ut ei pro molenino, pro quo | causa coram nobis inter ipsam et nostrum terrigenam vertebatur iusticie complementum faceremus; | scire velit vestra amicitia, quod ad priora^g scripta <^hdomini comendatoris de Ostrod^{4-h}> terrigene nostro coram nobis mandaveramus comparere personaliter, qui unacum amicis prefate vestre scoltetisse personaliter comparuerunt, quos propter dominorum iudicium, dignitariorum ceterorumque officialum nostrorum absenciam discutere et diiudicare nequeunt ipsi ulteriorem terminum, in quo prefatorum dominorum iudicium, dignitariorum et officialum nostrorum, quibus commisimus, ut sub conscienciis eorum unicuique iusticie debeant ministrare complementum copiam habere potuissemus, statuimus et assignavimus, quo termino adveniente prefatus noster terrigena cum amicis et consangvineis scoltetisse vestre comparuerunt questionisque et responsiones ab utraque parte coram dictis dominis iudicibus et dignitariis nostris deduxerunt; ipsi quoque domini

iudices, dignitarii et officiales tunc in dicto termino in Czechonowo⁵ sedentes pro tribunali utriusque partis proposicionibus et iuribus auditis et conspectis per summam eorum molendinum, super quo causa vertebatur predicte vestre scoltetisse abiudicaverunt eidem perpetuum silencium super eodem imponentes nobis extra ducatus nostros existentibus, quorum summam nobis non licet nec possumus retractare, cum sit de iure et consuetudine ducatum nostrorum, quod res semel iudicata amplius non debeat reiudicari; de eo autem, quod ipsa vestra scoltetissa coram vobis deduxit, quomodo molendinum predictum perante eidem fuisset adiudicatum et iterum abiudicatum; scire velitis, quod ipsa scoltetissa male se intellexit, nam ipsum molendinum non pluries nisi, ut premissum est eidem est abiudicatum <ⁱet nunquam adiudicatumⁱ>, propter quod eidem fidem in eo non velitis adhibere creditivam. Datum in Czechonow feria tertia proxima post dominicam Oculi etc. anno Domini etc. XXX quinto.

ⁱAnna⁶ et ^kBoleslaus⁷ | Dei gracia duces ^lMazouie etc.

^a Inicjał wysokości ok. 3,5 wersów adresu.

^b Inicjał wysokości ok. 2 wersów adresu.

^c Inicjał wysokości ok. 5 wersów tekstu.

^d Inicjał wysokości ok. 3 wersów tekstu.

^e Inicjał wysokości ok. 1,5 wersu tekstu.

^f Inicjał wysokości ok. 2 wersów tekstu.

^g Dalej {-vestra-}.

^{h-h} Fragment dopisany na lewym marginesie, włączony do tekstu zgodnie ze znakiem pisarskim.

ⁱ⁻ⁱ Fragment dopisany na prawym marginesie, włączony do tekstu.

^j Inicjał wysokości ok. 1,5 wersu podpisu.

^k Inicjał wysokości ok. 1,5 wersu podpisu.

^l Inicjał wysokości ok. 1,5 wersu podpisu.

¹ Ostróda (niem. Osterode), miasto, gmina loco, powiat ostródzki, woj. warmińsko-mazurskie, w państwie krzyżackim siedziba komturii.

² Paul von Rusdorf, prokurator kętrzyński 1412, komtur papowski i wójt lipinecki 1413–1414, komtur tucholski 1413–1414, komtur gniewski 1416, podskarbi 1414–1415, wielki szatny 1415–1416, 1418–1422, wielki komtur 1416–1418, wielki mistrz 1422–1441 (B. Jähnig, *Dostojnicy i urzędnicy zakonu krzyżackiego w Prusach, [w:] Zakon krzyżacki w Prusach i Inflantach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku*, red. R. Czaja, A. Radzimiński, Toruń 2013, s. 290, 292, 294, 295, 303, 309, 315, 318; D. Heckmann, *Amtsträger...*, s. 152, 207, 219, 221, 247, 405, 427, 477, 484).

³ Żona sołtysa z Nidzicy, bliżej nieznana.

⁴ Wolfram von Saunshaim, komtur domowy w Królewcu 1415, komtur radzyński 1416–1421, komtur ostródzki 1421–1438, prokurator bytowski 1438–1439, podskarbi Zakonu 1441, mistrz ogrodnicy w Malborku 1441 (B. Jähnig, *Dostojnicy i urzędnicy...*, s. 222, 296, 332, 363, 413, 441; D. Heckmann, *Amtsträger...*, s. 295, 308, 310, 317).

⁵ Ciechanów, miasto, gmina loco, powiat ciechanowski woj. mazowieckie, w księstwie mazowieckim.

⁶ Księżna mazowiecka Anna (ok. 1395–1458), księżna ratneńska, żona ks. Bolesława Januszowica, regentka Mazowsza Wschodniego 1454–1458 (K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, wyd. M. Górny, Poznań – Wrocław 1998 [recte 2008], s. 103, 104; J. Tęgowski, *Anna i Barbara – księżne mazowieckie z XV wieku. Przyczynek do genealogii Piastów mazowieckich*, [w:] *Spółeczeństwo i polityka do XVII wieku. Księga pamiątkowa ku czci profesora doktora Wacława Odyńca w 70-lecie urodzin*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 1994, s. 97–101).

⁷ Bolesław IV (1418/1420–1454), książę czersko-warszawski (K. Maleczyński, *Bolesław IV*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, red. W. Konopczyński [et al.], t. 2, Kraków 1936, s. 280–281; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich...*, s. 157–160).

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung:
Ordensbriefarchiv, nr 819, 4958, 6960.
Ordensfolianten, nr 3.

Źródła drukowane:

Codex diplomaticus Prussicus, hg. von J. Voigt, Bd. 4, Königsberg 1853.

Opracowania:

Bardach J., *Historia państwa i prawa Polski do połowy XV wieku*, Warszawa 1957.
Dunin K., *Dawne mazowieckie prawo*, Warszawa 1880.
Heckmann D., *Amtsträger des Deutschen Ordens / Dostojnicy zakonu niemieckiego*, Toruń 2020.
Jähnig B., *Dostojnicy i urzędnicy zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] *Zakon krzyżacki w Prusach i Inflantach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku*, red. R. Czaja, A. Radzi-
miński, Toruń 2013, s. 279–329.
Jasiński K., *Rodowód Piastów mazowieckich*, wyd. M. Górny, Poznań – Wrocław 1998 [recte 2008].
Kuczyński S. K., *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978.
Maleczyński K., *Bolesław IV*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, red. W. Konopczyński [et al.],
t. 2, Kraków 1936, s. 280–281.
Rogalski M., *Rzymskie źródła zasady ne bis in idem*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszow-
skiego”, Seria Prawnicza, z. 101: Prawo, t. 22, s. 114–128.
Tęgowski J., *Anna i Barbara – księżne mazowieckie z XV wieku. Przyczynek do genealogii Piastów
mazowieckich*, [w:] *Spółeczeństwo i polityka do XVII wieku. Księga pamiątkowa ku czci profe-
sora doktora Wacława Odyńca w 70-lecie urodzin*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 1994, s. 97–104.
Wolff A., *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI w.*, „Stu-
dia Źródłoznawcze”, t. 1, 1957, s. 155–181.

O AUTORCE

Michalina Duda – doktor nauk humanistycznych, adiunktka w Pracowni Słownika Historyczno-
-Geograficznego Mazowsza i Podlasia w Instytucie Historii PAN. Autorka i współautorka
monografii i artykułów naukowych, m.in. na temat lekarzy w państwie zakonu krzyżackiego
w Prusach, nadgranicznych stosunków polsko-krzyżackich w XV w., podróży budowniczych
oraz przysięgi w średniowiecznej Europie.
e-mail: mduda@ihpan.edu.pl